

URDU DİLİ'NİN MENŞEİ MESELESİ VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

Dr. Durmuş BULGUR*

Bütün dillerin tek bir dilden neş'et ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak, dilin ortaya çıktığı vakit, yer ve gelişim sürecini tayin etmek zordur. Bunda yüzyıllar boyu çeşitli kültürel unsurların rol oynadığı; bu unsurların da tedricî olarak geliştiği; değiştiği ve nihayet yeni yeni dillerin ortaya çıktığı tarihî bir vakıadır. Öyleki, bu hazırlık bilinci, o dili konuşan kavimde dahi olmayabilir. Dil, yazıya dökülerek kendi yenilik unsurlarını göstermeye başladığında hissedilir. Fakat bu bilinçten sonra o dilin kendi dil gücünü kabul ettirmesi için belli bir sürenin geçmesi gerekir. Bunun için dünyadaki her dilde, dil gelişimi ve edebî ürünler arasında uzun bir süre olur.

İşte, Urdu Dili'nin aslı için de aynı durum geçerlidir. Yani, onun ortaya çıktığı zaman, mekân ve gelişim sürecini tayin etmek oldukça zordur. Araştırmacılar, bu konuda daha ziyade kendi görüşlerine dayandıklarından aralarında görüş ayrılıkları vardır. Kimilerine göre, Urduca'nın doğduğu yer taksimden önceki Hindûstân'ın merkezi Delhî ve civarındaki bölgelerdir. Kimisine göre, Lakhnau Urduca'nın beşiği; bir başkasına göre, Pencâb Urduca'nın asıl vatanıdır. Yine, Sindh ve Dakan'ı Urduca'nın doğduğu yer olarak kabul eden araştırmacılar da vardır.

Aynı şekilde araştırmacılar, dilin doğduğu zamanı tayin etmede de yanlış neticelere ulaşmışlardır. Bazıları, Şâh Cihân döneminde Urduca'nın temelini

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, D.D.E. Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

atıldığını söylerken; bazıları, Ekber dönemine bağlamış; bazıları, Timur'un fethine; bazıları da, Kalaç dönemine dayandırmıştır. Yine bazı araştırmacılar, Gur Hanedanı dönemine kadar giderken; bazıları da, Ğaznelilere dayandırmıştır. Bazıları, dilin oluşumu ve yayılması hususunda Muhammed b. Kâsım'ın Sindh ve Multân'ı fethinin kültürel ve lisanî etkilerini ortaya koymuş; hatta daha da ileri giderek dilin doğuşunu, İslâmiyyet öncesi Arabistan-Hindûstân arasındaki ticarî ilişkilerin başlangıcına kadar götürerek araştırmacılar dahi olmuştur. Bununla birlikte, bugün Urduca olarak adlandırılan bu dilin Hind Yarımadası'nın en eski yerli dili Prâkirtçe'den doğduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. Prâkirt dili, asırlarca çeşitli unsurlardan etkilenmiş ve bu unsurlar, tadrîcen gelişerek yeni bir kalıb hazırlamıştır. Elbette, Urduca'nın kendi varlık bilincine, müslümanların yarımada-ya gelişlerinden sonra sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bir başka deyişle, Urduca, Hind Yarımadası'nın en eski yerli dili Prâkirtçe'nin yine bu topraklara dışardan gelen bazı dillerle (Sansikrit, Ap Bhranş) karışması neticesinde ortaya çıkan gelişmiş şeklidir. Ancak, dilin bu oluşumu yüzlerce yıl sürmüştür.

Şimdi bu sürece kısaca bir göz atalım.

Hind Yarımadası'na dışardan gelen birçok kavim,¹ dilini de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu diller, buranın eski yerli dili Prâkirtçe üzerinde etkili olmuşlardır. Yarımada-ya ilk gelen Ariler,² dilleri olan Sansikritçe'yi (Hind-Avrupa Dili) de birlikte getirmişlerdir. Her ne kadar onların dili, ilahların dili olarak başlangıçta Prâkirtçe ile irtibat kuramamış ise de; sonraları Budha'nın³ tebliğ çalışmaları, Sansikritçe ve Prâkirtçe arasında bir kaynaşma zemini hazırlamıştır. Prâkirtçe, sadece Sansikritçe ile kaynaşmamış; aynı zamanda Budhizm'in geniş tebliğine paralel olarak İran, Afgânistân, Beluçistân ve diğer ülkelerin dilleriyle de karışmıştır. Başlangıçtaki bu geniş irtibata Urduca'nın hazırlık dönemi denebilir. Çünkü bu ilk irtibatla yerli dil Prâkirtçe'ye diğer dillerden kelimeler girmeye başlamıştır.⁴

Herât ve Kandahar arasında yerleşik Abher kavmi, Arilerden sonra Hind Yarımadası'na akın etmiş; kendi dili Ap Bhranş'ı m.6. yüzyıla kadar buranın yerli

¹ Farklı zamanlarda, farklı yönlerden Hind Yarımadası'na giren kavimler hakkında bk. Sâhibzâdah 'Abdu'r-Rasûl, **Târîh-i Pâk-o-Hind**, Lâhor, 1964, (1. kısım, Hindû Ahd) s.8-11; Farîdâbâdî, Sayyid Hâşmî, **Târîh-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Bhârat**, Ancuman-i Tarakkî-yi Urdû, Karâçî, 1987, c.1, s.2 v.d.

² Ariler, herhangi bir vakitte, bir anda yarımada-ya gelmemişlerdir. Aksine, onların bu göçü, yüzlerce yıl devam etmiş ve çeşitli Ari kabileleri yarımada-ya gelerek yerleşmişlerdir. Sâhibzâdah 'Abdu'r-Rasûl, **a.g.e.**, (1. kısım, Hindû Ahd) s.35; Çerâğ, Muhammad 'Alî, **Târîh-i Pâkistân**, Lâhor, 1986, s.54

³ Gotem Budh'un kendi dinini tebliğ ettiği Pâlî dili de, bazı bilim adamlarına göre bugün Urduca adı verilen dil idi. Camîl, Hâvır, **Adab, Kalğır aur Masâil**, (Camîl Câlbi ke Çhappan Tankîdî-o-Fikrî Mazâmîm) Karâçî, 1986, s.366

⁴ Fârânî, Salîm, **Urdû Zabân aur Us kî Ta'lîm**, Lâhor, 1953, s.65-66

dilleri Prâkirtçe ve Sansikritçe'nin seviyesine getirmişti. Abher kavmi, Pencâb'a Hind Yarımadası'nın kuzey batısından gelmiş; daha sonra Orta Hindûstân ve buradan da 4. yüzyıla kadar Dakan'a ulaşmıştır. Siyasî güçleriyle birlikte onların dilleri de bütün yarımada yayılmıştır. M.2. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Ap Bhranş, Prâkirtçe, Sansikritçe ve diğer bölgesel dillerin kelimelerini özümlediği için yaygın bir dil olarak kullanılmış; ancak, farklı bölgelerde farklı adlarla anılmıştır. Meselâ: Pasâçî Ap Bhranş, Şorasînî Ap Bhranş, Mâgadhî Ap Bhranş, Mahâraştrî Ap Bhranş. Bu Ap Bhranşlar arasında Şorasînî Ap Bhranş'ın etki alanı diğerlerinden daha geniş olmuştur. Zamanla m.700-1000 yılları arasında Şorasînî Ap Bhranş, kavimler arası Ari dili niteliğiyle kullanılmaya başlanmış; bu durum, farklı bölgelerin dillerini birbirlerine yakınlaştırmıştır. İşte Urduca, yarımada'nın tamamında konuşulan Şorasînî Ap Bhranş'ın en yeni şeklidir. Müslümanların yarımada'ya gelişlerinden çok önce Şorasînî Ap Bhranş, Bengâl'den alarak Pencâb, Sindh, Keşmîr, Guçrât ve Râcpûtânah'ya kadar; Kuzey Hind ve Nepâl'den Mahâraştar'a kadar yayılmıştı. Ap Bhranş, yerli dillerle birleşerek her bölgede yeni yeni Ari dilleri meydana getirmiştir. Birc Bhâşâ, Avadhî, Pencâbî, Hindî vb. Şorasînî Ab Bhranş'ın kollarıdır.⁵

Ariler ve Abher kavminden sonra Hind Yarımadası'nda Büyük İskenderle birlikte az da olsa Yunan⁶ etkisi görülmüş; müslümanların gelişiyle Arap, Türk ve İran etkileri de görülmeye başlanmıştır.⁷ Muhammed b. Kâsım'ın h.93'te Sindh ve Multân bölgelerini ele geçirmesi, geniş ölçüde kültür ve dil etkileşimine zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim, o kadar güçlü idi ki Sindhililer, Sindhçe isimlerine Arapça ikinci bir isim dahi eklemeye başlamışlardı. Bu açıdan bakıldığında müslüman ve hinduların ortak dili olarak gelişen Urduca'nın ilk beşiği, Sindh vadisi ve Multân topraklarıdır.⁸ Müslüman Arapların seferleri, Muhammed b. Kâsım'ın Sindh ve Multân'ı fethinden sonra yine bu bölgelerle sınırlı kalmıştır. Ancak, onların dil ve kültürü, yarımada'nın dil ve kültürünü takriben 300 yıl boyunca etkilemiştir. Müslümanlar, Mahmûd Gaznevî'nin seferinden (1001) çok önce batı Hindûstân'da önemli bir konuma yükselmişlerdi.⁹

İslâm kültürü, egemen ulusun kültürü olduğundan müslümanlar, iktidarı ellerinde bulundurdukları dönemde kültürleri ve dilleriyle yarımada'da derin izler bırakmışlardır. Bu etkinin en büyük sebebi de onların yarımada'ya geçici olarak değil, kalıcı olarak gelmiş olmalarıydı. Nitekim müslümanlar da, Ariler gibi yarımada'yı vatanları yapmışlardır. Bu etkilerle birlikte dil gelişmeye devam etmiş-

⁵ Câlbî, Camîl, *Târîh-i Adab-i Urdû*, "Urdû Zabân aur Us ke Phelne ke Asbâb" Lâhor, 1987, c.1, s.5-7; Tarîn, Rûbînah, *Multân kî Adabî-o-Tahzîbî Zindigî min Sûfiyâ-yi İkrâm kâ Hisâh*, Multân, 1989, s.76-77

⁶ Çerâğ, Muhammad 'Alî, *a.g.e.*, s.79-83

⁷ Fârânî, Salîm, *a.g.e.*, s.66

⁸ Tarîn, Rûbînah, *a.g.e.*, s.79-82

⁹ Câlbî, Camîl, *a.g.e.*, c.1, s.8

tir.¹⁰ Dil, başlangıçta gayet sade ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için yeterliydi. Farsça, Arapça ve Türkçe'ye ait kelimeler, Urduca'ya girdikçe dilin ifade gücü artmıştır. Yazarlar, kulağa hoş geldiği için kitaplarında çokça Farsça kelime¹¹ ve terkibe yer vermişlerdir. Edebiyatta dahi konu ve üslûb yönünden Farsça'nın büyük tesiri olmuştur.¹² Bir bütün olarak bakıldığında müslümanların yarımada gelişleriyle sadece din, sanat, edebiyat ve felsefe, İslâmî unsurları kabul etmekle kalmamış; aynı zamanda bizzat Hind medeniyetinin ruhu ve hindu düşüncesinde de değişiklikler olmuştur. Kısaca, müslümanlar, hayatın her alanını etkilemekle kalmamışlar; buna paralel olarak yeni bir dil karışımı da ortaya çıkmıştır.¹³

Müslümanların yarımada halkına toleranslı davranmaları, halkı cezbetmiş ve idarecilerinin dilini öğrenmeye sevketmiştir. Aynı şekilde, idareciler de, halkın sevgisini kazanmak için onların diliyle konuşmaya başlamışlardır. Bu karışım sayesinde, yarımada konuşulan dilin kelime haznesinde bir artış olmuş; ifade tarzı etkilenmiş; terkiplerde yenilik meydana gelmiş; yavaş yavaş bu dilin şekli, yeni bir hâl almaya başlamıştır. İşte bu yeni tarz, mustakil şekil kazanarak dile "Urdu" adının verilmesine sebep olmuştur. Urduca'nın terkiplerinde Hind Yarımadası'nın her eyalet ve yöresindeki dillere ait kelimeler bulmak mümkündür. Örneğin: Talangu, Tâmil, Pâli, Bircî, Kannûcî, Pencâbî, Guçrâtî, Multânî, Bengâlî¹⁴ vd. Ayrıca, Hind Yarımadası'nda, bu dilin konuşulmadığı herhangi bir eyalet veya bölgede Urduca'nın yabancı bir dil olarak görülmemesinin en büyük sebebi de budur.¹⁵

¹⁰ Müslümanlar, Hind Yarımadası'na geldiklerinde sırasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe'yi konuşma ve yazma dili olarak kullanmışlardır. İktidarı ele geçirdiklerinde ise Farsça resmî dil olmuştur. Câlbî, Camîl, **a.g.e.**, c.1, s.2,9

¹¹ Hindûstân'da yaygın olan Farsça, içerisinde pekçok Türkçe kelime olan Turânî Farsça'ydı. Türkmen, Erkan, "**The Turkish Elements in Urdu**" Osmanlı Araştırmaları VI, İstanbul, 1986, s.3

¹² Saksînah, Râm Bâbû, **Târîh-i Adab-i Urdu**, Karâçî, 1929, s.26-27

¹³ Câlbî, Camîl, **a.g.e.**, c.1, s.10

¹⁴ Urduca'nın müslümanlarla birlikte ulaştığı yerlerdeki bölgesel etkileri özümseyerek ortaya çıktığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bunun bir şekli, Sindh ve Multân'da oluşmuş; daha sonra bu lisanî amel, Serhad ve Pencâb'da tezahür etmiş; buradan takriben 200 yıl sonra Delhî'ye ulaşmış ve buradaki dilleri içine alarak bütün Hind Yarımadası'na yayılmıştır. Guçerât'ta bu dile Guçrî veya Guçrâtî denilmiştir; Dakan'da Daknî ismiyle çağrılmıştır. Emir Hüsrev, buna Hindî veya Hindvî demiştir. Bazıları, ona Lâhorî veya Dehlevî adını vermiştir. Bazıları, Birc Bhâşâ'ya dayandırırken; bazıları da, Kharî lehçesiyle irtibatlandırmıştır. Bazıları, Pencâb'ın dili demiştir. Bazıları ise Sindh bölgesini onun doğduğu yer olarak göstermiştir. Velî döneminde ise Rîhtah adıyla anılmıştır. Câlbî, Camîl, **a.g.e.**, c.1, s.3; Tarîh, Rûbînah, **a.g.e.**, s.83

Diğer taraftan, bütün bu isimlendirmeler, Urduca'nın aslı noktasında bizi yanılgıya düşürebilir. Bu dil (Urduca), bugün de aynı adlarla anılan yukarıdaki dillerden farklı bir dildir. Çünkü bu isim (Urduca), Prâkirtçe'nin farklı lehçelerinden oluşan dile verilen isimdi ve müslümanlar, bu dili kendi alfabe ve kelimeleri ile yazıya geçirmişlerdi. Hâlbuki, hinduların konuştuğu diğer bütün lehçeler, sürekli yerli alfabe Devnâgari ile yazılmıştır. Ahmed, Azîz, **Barr-i Sağir min İslâmî Kalçir**, (İngilizcesi: **Islamic Culture**. Urduca'ya tercüme eden: Camîl Câlbî), İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1990, s.374-375

¹⁵ Fârânî, Salîm, **a.g.e.**, s.66-68

İSİMLENDİRME SEBEBİ

Dile Urdu(ca) isminin verilmesiyle ilgili farklı görüşler vardır: Urdu (Ordu) kelimesi, Türkçe veya Tatarca bir kelime olup¹⁶ bir devletin silahlı kuvvetlerinin tamamını (ordu) veya askerinin konakladığı, barındığı yeri ifade etmektedir. Bu kelimenin eş anlamlısı, Urduca'da Leşker'dir. Nitekim Çengiz Hân'ın halifelerinin ordugâhlarına "Urdû-yi Mutallâ" (Altın Ordu) denilmekteydi. Bâbur'un fetihlerinden sonra askerî kamplar ve padişahın karargâhı için ordu kelimesi kullanılmıştı. Bu açıdan bakıldığında Urduca'nın sözlük anlamı, ordunun dili veya askerinin dili olmaktadır.

Bu dile farklı açılardan yaklaşarak da Urdu(ca) denilmiştir. Bazılarına göre, ordunun dili birkaç dilden mürekkeptir. Ordunun içinde farklı bölgelerden, farklı dilleri konuşan askerler bulunur. Farklı dilleri konuşan askerlerin karışımıyla orduda müşterek veya karışık bir dil yürürlükte olur. İşte buna ordu dili denir. Urduca da, farklı dillerin karışımıyla oluştuğundan bu karışık dile, yine bu karışım sebebiyle Orduca (Urduca) adı verilmiştir. Bazı araştırmacılar ise Urduca'nın Türk ve İranlı askerlerin geliş gidişi ve alış verişleriyle başladığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla dile bu isim verilmiştir. Hindu dil bilimcilere göre Urdu kelimesi eski İrân hükümdarı Erdebîl'in adından türemiştir.

En meşhur görüş ise şöyledir: Ekber döneminde padişahın askerlerine veya sultânın karargâhına, "Urdû-yi Mu'alla" denilmeye başlanmıştı. Sultanın karargâhının bulunduğu çarşıya da ordu pazarı (Urdû Bâzâr) denilirdi. İşte bu Urdû-yi Mu'alla veya Urdû Bâzâr'da konuşulan dile de yine buraya nisbetle "Zabân-i Urdû" (ordunun dili) denilmiştir. Zamanla Zabân-i Urdû yerine sadece "Urdu" kelimesi söylenir olmuştur. Her halükârda, bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ordu veya pazara nisbetle bu dilin adı Urdu(ca) olmuştur. Ancak, bu isim, dilin ortaya çıkmasından çok sonra verilmiştir. Çünkü bu dile, Hindî, Rîhtah,¹⁷

¹⁶ Aziz Ahmed, Urdu (Ordu) kelimesinin Mongolca bir kelime olup "askeri kamp" manasına geldiğini ve bunu ilk kez tarihçi el-Cuveynî'nin Farsça tarih yazılığında kullandığını söylemektedir. Bk. Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.373

Ancak, Erkan Türkmen'e göre bu kelime, Türkçe olup Türkçe'den Mongolca'ya geçmiştir. Çengiz Hân'dan sonra yani 13. yüzyılda Mongolca'dan Avrupa dillerine girmiş ve "horde" şeklini almıştır. Ayrıca, Erkan Türkmen, değişik lügatlardan faydalanarak Urdu (ordu) kelimesinin ne anlamlara geldiğini şu şekilde vermektedir: 1) Hükümet merkezi, başkent, kamp, 2) Padişahın sarayı veya padişahın ikâmet ettiği şehir veya çadır, 3) Kışla, 4) Ordu, harem, sultanların sarayı, 5) Komutanın tebası veya ülkesi, 6) Bir ülkenin bütün ordusu. Bk. Türkmen, Erkan, "**Lafz-i Urdu ka Matlab aur Târihî Pasmanzar**", Ahbâr-i Urdu, Muktedirah-yi Kaumî Zabân, İslâmâbâd/Pâkistân, Temmuz,1987, c.4, sayı,7, s.2

¹⁷ Sonraki yazarlar, Rîhtah kelimesini (yani Urduca-Hintçe kelimelerle birlikte Farsça kelimelerin çokça kullanıldığı dil) edebî dil ile günlük konuşma dilini ayırmak için kullanmışlardır. Rîhtah kelimesi, dile ilgili olarak artık çok az kullanılmaktadır. Başlangıçta nazım için bu kelime kullanılırdı. Saksînah, Râm Bâbû, **a.g.e.**, s.32

Urdû-yi Mu'alla, Urdû-yi Şâhchânî, Hindûstânî,¹⁸ Muriz, Langua İndûstânî de denilmektedir.¹⁹ Her halükârda bu kelime, ordunun dili anlamında ilk olarak 18. yüzyılın ortalarında kullanılmıştır.²⁰

URDU DİLİ VE EDEBİYATI'NIN GELİŞİMİNDE SUFİ VE ALİMLERİN PAYI

Sufiler, Mahmûd Ğaznevî'nin akınlarından²¹ sonra Hind Yarımadası'na gelmeye başlamışlardır. Bu kişiler, yüzbinlerce kişiyi İslâm'a kazandırmakla kalmamış; aynı zamanda müslümanların kimliklerini muhafaza etmeye de çalışmışlardır. Nitekim Urduca'nın gelişiminde en çok onların payı vardır.²²

Sufiler, bu yeni dile fazla ilgi göstermişlerdir. Çünkü onlar, "Arapça ve Farsça'nın resmî ve ilmî dil olduğu dönemlerde Hind Yarımadası'nda herkesin anladığı Urduca'yı konuşma dili olarak benimsemişler"²³ ve gayri müslim insanlarla bu şekilde irtibat kurmuşlardır.²⁴ Nitekim mahalli diller, İslâm'ın tebliğinde şüphesiz önemli bir rol oynamıştır.²⁵ Bu gönül sultanlarının çoğunun ana dili, Arapça ve Farsça idi. İşte bu sebeple sufilerin melfûzâtı²⁶ çoğunlukla Farsça'dır. O kadar ki, Hindli sufiler dahi (bunlar içerisinde Multân'daki Suhreverdiyye Tarîkatı, Hâfız Cemâlullah, Hvâcah Hudâ Bahş, Hz. Suleymân Tonsvî), çoğunlukla Farsça konuşmuş ve yazmışlardır. Bununla birlikte bu sufiler, bir dille sınırlı kalmamışlar; aynı zamanda gittikleri yerlerin dillerini öğrenmişler; bölge halklarının dilleriyle insanlara hitap etmişlerdir. Nitekim Şâh Yûsuf Gardîz, Mu'în-ud-Dîn Acmirî, Bâbâ Farîd Ganc-i Şakar, Kutb-ud-Dîn Bahtiyâr Kâkî, Cihâniyân Cihân

¹⁸ Müslümanların yarımadağa gelişinden önce ülkenin tek bir adı yoktu. Her eyaletin adı ayrı, her devletin adı ise başkentinin adı ile meşhurdu. İranlılar, yarımadağın bir eyaletini ele geçirdiklerinde Arapça'da Mehrân olan bugün de Sindh Nehri denilen nehre Hindhû adını verdiler. Pehlevece ve Sanskritçe'de -s ve -h harfleri birbirlerinin yerine kullanılırlardı. İranlılar, burayı Hindû diyerek çağırduklarından dolayı ülkenin adı Hind olmuştur. Sindh'e ilâveten ülkenin diğer şehirlerini de bilen Araplar, Sindh'e Sindh demeye devam etmişlerdir. Ancak, bununla birlikte Hindûstân'ın diğer şehirlerine Hind demişlerdir. Nihayet işte bu isim, bütün dünyaya farklı şekillerde yayılmıştır. Hayber'den gelen kavimler, ülkenin adını Hindû İsthân koymuşlardır. Dahası Hind kelimesini çok beğenen Araplar, kendi eşlerine de bu ismi koymuşlardır. Nadvî, Sayyid Sulaymân, **'Arab-o-Hind ke Ta'allukât**, Urdu Academy Sindh, Karâçî, 1987, s.36

¹⁹ Fârânî, Sâlm, **a.g.e.**, s.69-71; Saksînah, Râm Bâbû, **a.g.e.**, s.31-32

²⁰ Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.374

²¹ Önce Sebuk Tegin, daha sonra Mahmûd Ğaznevî kuzeybatıdan Hindûstân'a sefer düzenlemiştir. Mahmûd Ğaznavî kısa sürede Sindh, Multân ve Pencâb'dan alarak Mîrath ve Delhî civarına kadarki bölgeleri saltanatına katmış ve takriben 300 yıla yakın Ğazneliler burada hüküm sürmüşlerdir. Sâhibzâdah 'Abdu'r-Rasûl, **a.g.e.**, (2. kısım, Ahd-i Salâtin) s.16-30

²² Tarîn, Rûbînâh, **a.g.e.**, s.86

²³ Kâdirî, Muhammad Ayyûb, **Urdu Nasir ke İrtikâ min 'Ulamâ kâ Hissah**, İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1988, s.19

²⁴ Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.376

²⁵ Kâdirî, Muhammad Ayyûb, **a.g.e.**, s.19

²⁶ Konuşulan şeyler, telaffuz olunmuş, okunmuş olan, söylenmiş, ağızdan çıkan söz, kelime veya harf.

Gaşıt gibi sufiler, yerli dille konuşmuşlar ve tebliğ yapmışlardır. Aralarında Hâfız Cemâlullah, Hvâcah Hudâ Bahş, Hz. Suleymân Tonsvî, Mûsa Pâk Şehîd, Ğulâm Hasan Şehîd gibi sufilerin bulunduğu h.10. yüzyıldan sonraki sufiler, Serâikî ve diğer bölgesel dillere ilâveten Urduca'yı da duraksamadan konuşurlardı. Bununla birlikte onlar, aldıkları eğitim ve ilmî faziletleri sebebiyle yerli dilleri konuştukları zaman farkında olmadan Arapça ve Farsça'ya ait kelimeleri kullanmışlardır. Nitekim yerli dillere Arapça ve Farsça pek çok kelime bu şekilde girmiştir. Dilin bu karışımı sadece bir bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Çünkü sufilerin tebliğ halkası, bir bölge ile sınırlı değildi. Aksine onlar, gittikleri yerlerin bölgesel dillerinden etkilendikleri gibi bizzat o dilleri de etkilemişlerdir. Bu şekilde, farklı bölgelerin dillerinde farkında olmaksızın değişiklik meydana gelmiştir. Dahası, sufilerin tebliğ ve telkini sayesinde dilin bu oluşum faaliyeti Hind Yarımadası'ndaki bütün bölgelere yayıldığından her yerde öyle ortak bir dil ortaya çıkmıştır ki bu dil, kendi bölgelerinin özelliklerine rağmen şekli ve içeriği itibariyle de tek idi. Bu dil, yüzlerce yıllık dil oluşum faaliyeti sayesinde ortaya çıkan Urduca'ydı.²⁷

Cemîl Câlbî, bu durumu şu şekilde ifade ve teyid etmektedir.

Sufiyâ-yi Kiram, Hind Yarımadası'nın farklı bölgelerinde hakîkatın ışığını yaymaktadırlar. Bâbâ Ferîd Ganc-ı Şeker Multân'lıdır. Şeyh Hamîd-ud-Dîn Nâgorî Orta Hindûstânlı, Bû Alî Kalender Pencâb ve Heryânah'lı, Şeyh Şeref-ud-Dîn Yahya Munîrî Bihâr ve Bengâl'li, Emîr Husrev²⁸ Delhî'li ve Şeyh 'Abd-ul-Kuddûs Gangohî Avadh'lıdır. Pencâb'da olanın dilini Pencâbça etkilemiştir. Bihâr'da olanın dilinde Mâgadhîce'nin etkisi vardır. Kimisinde Birc Bhâşâ'nın etkisi vardır. Kimisinde Kharî dilinin; kimisinde Serâikî dilinin etkisi vardır. Kimisinde ise Guçrât dilinin etkisi vardır. Ancak, bir bütün olarak bu dilin yapısı ve içeriği temelde birdir. Dahası bu dil, henüz geçiş sürecinde olduğundan bu etkiler ayrı ayrı görülebilir ve hissedilebilir.²⁹

Sufilerin melfûzatlarında ve biyografilerinde 13. ve 16. yüzyıllarda yaşamış olan mutasavvıfların ilk Urduca'ya ait şaşırtıcı kelimeleri ve sözleri de mevcuttur. Bazı diğer sufiler de okunması için yerli dilde "dohe"ler³⁰ yazmışlardır. İlk Urduca, 14. yüzyılda o kadar gelişmişti ki bazı sufiler, onu zaman zaman konuşmuş; musikîde kullanmış; buna ilâveten o dilde düzenli olarak yazmaya da başlamışlardı. Geysûdarâz'ın "Mi'râcu'l-Aşıkîn" adlı eseri genellikle Urduca'da ilk mensur eser sayılır. Sufiler, bu aşamada yükselen Urduca'yı kullanmakla onu edebî makama ulaştırdıklarında İslâmi ve tasavvufî kelimeler dile girerek yayılmıştır. A-

²⁷ Tarîn, Rûbînâh, a.g.e., s.378-379

²⁸ Delhî Sultanları döneminde, Urduca'nın gelişiminde Emir Husrev'in büyük payı vardır. Onun manzum ve mensur eserlerinde pekçok Urduca kelime bulunmaktadır. Kâdirî, Muhammad Ayyûb, a.g.e., s.20

²⁹ Câlbî, Camîl, a.g.e., c.1, s.41

³⁰ İki mısradan oluşan Hintçe şiir.

rapça ve Farsça tasavvuf kitapları, Urduca'ya 18. yüzyılın başlarında tercüme edilmeye başlanmıştır. Urduca, 13. yüzyılda Bahâu'd-Din Bâcan'ın eserleriyle birlikte Gucerât'taki gelişimini hemen hemen tamamen sufilere borçlu idi.³¹

Sufiyâ-yi Kiram'ın sözlerinden oluşan eski numûneler, melfûzatlar, cümleler ve beyitler, Urduca'nın ilk oluşum safhasını onlarla katettiğini teyit etmektedir. Farklı bölgelere ait olan bu örnekler, biraraya getirildiğinde bunların hepsinin bir dile ait olduğu görülür. Bunlara farklı zamanlarda farklı isimler verilmiştir. Ancak, bütün bunlar, aslında aynı dil yani eski Urduca'nın örnekleridir. Gerçekte, eski Urduca'ya ait örneklerin tamamı, daha ziyade sufilerin melfûzatlarına aittir. Dolayısıyla sadece günlük konuşma dilinde değil, yazı alanında da Urduca'yı makbul ve yaygın kılmada sufilerin payı büyüktür. Urduca ilk eserler de, daha ziyade sufiler tarafından yazılmıştır. Çünkü ilim ehli, bu dili iltifata layık görmüyordu. Onlar, Farsça'yı iletişim vasıtası yapmışlardı. Gerçek şudur ki İslâm'ın yayılması, kültürün revac bulması, eşitlik ve kardeşlik telkîni, maneviyat ve ahlâk tebliği ile birlikte Urdu Dili ve Edebiyatı'nın gelişiminde de sufilerin hizmetleri gözardı edilemez.³²

Alimler de, Urdu Dili kapsamında önemli çalışmalar yapmışlardır. Ahmed Hân, Veliyullahî Ekolün âlimlerinden Şâh Refi-ud-Dîn'in Kur'ân tercümesine, Şâh Abd-ul-Kâdir'in tercümesinin akıcılığına, deyimlerin ve dilin sağlamlığına bizzat şahitlik etmektedir. Ayrıca, (Bâbâ-yi Urdu) Maulvî 'Abd-ul-Hakk'a kadarki bütün tarihçiler, onların tercümelerindeki edebî ve ilmî güzelliği itirâf etmektedirler. Bunlardan sonra Maulvî 'Abd-ul-Hayy ve Şâh İsmâîl Şehîd'in dönemi gelmektedir. Bu her iki zâtın deyimlerle dolu Delhi Urduçasıyla yazdıkları Takvîyet-ul-İmân mevcuttur. Bu zâtların ilmî ve dinî çalışmaları, Devband Ekolünün âlimlerine miras kalmıştır.³³

Devbandlı âlimler, ilmî ve edebî alanda da pek çok eser kaleme almışlardır. Maulânâ Muhammed Kâsım Nânotavî, Hâcî İmdâdullah Muhâcir Mekkî ve Reşîd Ahmed Gangohî gibi zâtların o dönemde, deyimlerle günlük konuşma dilinde, kolay ve anlaşılır bir Urduca'yla pek çok eser yazmış oldukları bir gerçektir. Medresenin kurucularından olan Hâcî İmdâdullah Muhâcir Mekkî ve Maulânâ Muhammed Kâsım Nânotavî, Urduca'da yetenekli birer âlim ve yazar idiler. Muhammed Kâsım Nânotavî, kelâm, akaid, fıkıh ve diğer konularda 25'ten fazla eser bırakmıştır. Ondan sonra gelen öğrencileri de, geleneksel ilimlerde pek çok eserler vermişlerdir. Bunlar içerisinde en çok eser bırakan kişi, Maulânâ

³¹ Ahmed, Azîz, a.g.e., s.376-377

³² Tarîh, Rûbînâh, a.g.e., s.381-384

³³ Şâh Cihânpûrî, Abû Salmân, "Dâr-ul-'Ulûm Devband, Yâdgâr-i Azmat-i Aslâf", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, Târîh-i Dâr-ul-'Ulûm Devband, Kutubhânâh-yi Markaz-i 'İlm-o-Adab, Karâçî, 1976-78, s.95-97)

Muhammed Aşraf 'Alî³⁴ Thânvî'dir. Arapça, Farsça ve Urduca olarak bine yakın kitap tasnif etmiştir. Şeyh-ul-Hind Mehmûd-ul-Hasan, Devband'ın meşhur öğrencisi ve rehberi olmakla kalmayıp, aynı zamanda ehli kalem biriydi. Onun Kur'ân tercümesi, Urdu Edebiyatı'nın şâh eserlerindedir. Bunlara ilâveten, Anvar Şâh Kaşmirî,³⁵ 'Allâmah Şabbîr Ehmâd 'Usmânî, Maulânâ Badr-i 'Alem Mîrathî, Maulânâ Seyyid Muhammed Miyân, Maulânâ Manâzir Ehsan Geylânî, Maulânâ Hifz-ur-Rehman,³⁶ Maulânâ Sa'îd Ehmâd Akbarâbâdî, Maulânâ Kârî Muhammed Tayyib'in yazıları ilmî olmakla kalmayıp, beyan ve üslûp açısından da zamanın edebî yazıları arasında sayılmaktadır. Tâcûr Nacîbâbâdî, Mazhar-ud-Dîn Bacnorî, Hâmid-ul-Ansarî Gâzî, Şâik Ehmâd 'Usmânî, edebiyat ve şiir alanında meşhur edebiyatçı şahsiyetlerdir. Maulânâ Aşraf 'Alî Thânvî, Maulânâ Husayn Ehmâd Mednî ve diğer pek çok Devbandlı âlim, edebiyatçı olarak meşhur olmamışlarsa da ilmî, tarihî ve siyasî alanda yazdıkları eserlerin çoklukları ile meşhur olmuşlardır.

Devband tarafından yayımlanan kitaplar, daha ziyade Urduca olduğu için Urdu Dili'nin dairesi de gün be gün genişlemiştir. Devband âlimleri, çeşitli konularda 5 binden fazla eseri, Urduca, Farsça, Arapça ve İngilizce olarak yazmışlardır. Devband âlimlerinin eserleri, Hind Yarımadası'na ilâveten Afğânistân, Barmâ, Nepâl, Seylun, Güney Afrika, İngiltere ve Amerika'ya da gitmektedir. Dinî kitapların çokça basılması sebebiyle Devband, Hindûstan'da en büyük dinî kitaplar merkezi sayılmaktadır. Basılan kitâplar, dünyanın dört bir tarafına ulaştığı için Urduca, uluslararası bir dil niteliğini kazanmıştır.³⁷ Dolayısıyla, âlimlerin bu alanda yapmış oldukları çalışmalar da sufilerininki kadar önemlidir.

³⁴ Devband'da yetişen seçkin alimlerdendir. Muzaffernagar bölgesi Thânabhûn'da (U.P.) 1863'te doğmuştur. Maulvî Muhammed Ya'kûb Nânôtavî ve Maulvî Mehmûd-ul-Hasan'ın öğrencisi olmuştur. Hâcî İmdâdullah Muhâcir Mekki'den çok etkilenmiştir. Müslim League'yi desteklemiştir. 1943'te vefat etmiştir. İkrâm, Şayh Muhammad, **Mauc-i Kausar**, İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1990 (16. bs.), s.204-206

³⁵ 1875'te Keşmir'de doğdu. Maulânâ Gülâm Muhammed'den Farsça ve Arapça dersleri aldı. 1889-1890'da Devband'a gelerek 4 yıl buradaki hocalardan ders aldı. Devband'dan mezun olunca, Reşîd Ahmed Gangohî'den bir süre hadis dersleri aldı. Bundan sonra Delhi'ye giderek Madrasah-yi Amîniyah'da bir süre ders verdi. Hac dönüşünden sonra Bârah Maulâ Kasabası'nda Madrasah-yi Fayz-i 'Amî kurdu ve bir süre burada ders verdi. Daha sonra Devband'da hoca olarak görev yaptı. 1933'te vefat etti. Arşad, 'Abd-ur-Raşîd, **Bis Bare Musalmân**, Lâhor, 1996, s.370-399

³⁶ 1901'de Sîvhârah'da (Becnor Bölgesi) doğdu. Bütün eğitimini Arapça eğitim veren medreselerde tamamladı. Sîvhârah'da eğitim aldıktan sonra Devband'a kaydoldu. 1922'de siyasî faaliyetlerinden dolayı tutuklandı. Serbest kaldıktan sonra tekrar Devband'a kaydoldu. Bağımsızlık hareketlerinde ön safta yer aldı. Aligarh Üniversitesi ve Cami'ah Milliyah Delhî gibi kurumlarda üyelik ve müdürlük yaptı. 1962'de vefat etti. Arşad, 'Abd-ur-Raşîd, **a.g.e.**, s.910-914

³⁷ Tayyib, Kârî Muhammad, "**Dâr-ul-'Ulûm kî Tasnîfi Hidmât**", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, **a.g.e.**, s.19-20; Rizvî, Sayyid Mehbûb, **a.g.e.**, c.1, bl.3, s.516-536

BHAGTÎ HAREKETİ'NİN URDU DİLİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

XIX. yüzyılın başlarına kadar Hinduizm'de Bhagtî Hareketi'nden sonra dik-kate değer bir değişiklik olmamıştı. Bu hareket, Brahmanlık sistemine karşı bir halk hareketi olmakla birlikte, Budhizm ve İslâm'ın bazı özelliklerini içine alarak Hinduizm'in bu her iki sistem (İslâm ve Budhizm) içerisinde yok olmasını engellemek için bir vasıtaydı. Bunlara ilaveten Bhagtî Hareketi, bir tür manevî eşitlik kurarak sınıf farkını ortadan kaldırmayı amaçlayan toplumsal bir başkaldırı niteliğine de sahipti. Bu hareketin temelleri Vedantak (Veydânet) Felsefesi'ne³⁸ dayanmaktaydı. Ancak, söylemlerinde İslâm tasavvufu ve düşüncesinin açık etkileri bulunmaktaydı.³⁹

Bhagtî Hareketi'nin şairleri Kebîr Dâs, Râmânand ve Gurû Nânak, Arapça-Farsça kelime ve deyimleri kendi Hindçe şiirlerinde o kadar çok kullanmışlardı ki, şiirlerde Urduca'nın rengi baskın bir hale gelmişti. Bu şiirlerden pek çoğu, bugün de Hind toplumunda atasözü niteliğinde olup, bunlar kolayca anlaşılmalıdır. Bu şekilde Bhagtî Hareketi de, Urdu Dili'nin geleneğini ilerletmede yardımcı olmuştur.⁴⁰

ALİGARH HAREKETİ'NİN URDU DİLİ VE EDEBİYATINA KATKILARI

Aligarh Hareketi'nin öncüsü Şir Sayyid Ahmed Hân, sade, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanarak Urduca'yı, ilmî konuların ifade edilebileceği bir dil haline getirmekle kalmamış; "aynı zamanda yeni araştırma teknikleri de göstererek; duygu ve düşünce dünyasına aydınlık getirmiştir. Sadece çağdaşları değil, sonraki nesiller de, onun belirlediği prensiplerden hayatın her alanında faydalanmışlardır."⁴¹ Onun yazılarında yazının tanzim ve tertibinde olduğu kadar, süslü ifadelere yer yoktur. Onun bu özel yazı tarzı edebî öneme sahiptir. Ahmed Hân, gerçeği yazmakla birlikte, ibareyi canlı ve etkili kılmak için teşbih ve istiareden de faydalanmıştır. Ahmed Hân, kitap ve yazıları vasıtasıyla Urdu Edebiyatçılarının dikkatini yapıcı, ahlakî ve faydacı bir edebiyata çekmiştir. Onun düşüncelerinden etkilenen ilim ve sanat erbabının oluşturduğu edebî ekol, Aligarh Hareketi adıyla meşhur olmuştur. Onun arkadaşları da, kolay bir dilde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Nitekim bu hareketin etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde, Urduca'da Muhsin-ul-Mulk, Vakâr-ul-Mulk, Çerâğ 'Alî, Muhammed Husayn Azâd, Nezîr Ahmed, Altâf Husayn Hâlî, Şiblî Numânî ve Zekâullah gibi edebiyatçılar ortaya

³⁸ Allah'ın zatı üzerine tartışmaların yapıldığı Hindu felsefesi veya ilahiyat sistemi.

³⁹ **Aligarh Magazine** (Aligarh Özel Sayısı, 1953-55) Nigran: Siddîkî, Raşîd Ehmâd; Manager: 'Alvî, Sayyid Zâhir-ud-Dîn, 'Aligarh, ts., s.23

⁴⁰ Kâdirî, Muhammad Ayyûb, **a.g.e.**, s.21

⁴¹ Nizâmî, Halîk Ehmâd, **a.g.e.**, s.12

çıkıştır.⁴²

Ahmed Hân, Urdu Edebiyatı'na yeni bir şekil, yeni bir ahenk ve yeni bir sefer azmi kazandırmıştır. O, Urdu Dili'ne siyasî, millî, ahlâkî, tarihî ve felsefî kısaca her türlü konu ve düşüncenin sade ve etkili bir tarzda yazılabileceği bir güç kazandırmıştır. Ahmed Hân, yazdığı makaleler vasıtasıyla batı düşüncelerini ve batılı şahsiyetleri çağdaşlarına tanıtmıştır. O, Urduca'yı canlı ve etkili bir dil kılmak için sürekli çalışmıştır. Gerçekte Ahmed Hân, Urduca'yı hindu-müslim birliğinin bir nişanı ve İmparatorluk dönemindeki Ganj ve Camna kültürünün bir alâmeti sayıyordu. Ancak, Urduca karşıtı hareketler onun bu düşünce dünyasını sarsmıştı. O, Urdu Edebiyat tarihinin bir plânını da yapmıştı. Ahmed Hân, Urdu Dili ve Edebiyatı'nın gelişimini gösteren geniş bir tarihin yazılmasını gerekli görmekteydi. Ancak, meşguliyeti ve zaman darlığı sebebiyle bu hususta etkili bir adım atamamıştır. Mükemmel bir Urduca lügat ihtiyacını dahi ilk önce Ahmed Hân hissetmişti. Ahmed Hân, Urduca gramerine 1840'ta ilgi göstermiş ve bir gramer kitabı da yazmıştı. Bu dönem, İngiliz idarecilerin de Urduca öğrenmeye ilgi duydukları dönemdi.⁴³

Genel olarak Urdu Dili ve Edebiyatı'nın özel olarak Urdu Nesri'nin Ahmed Hân'ın yazılarından etkilenmekle kalmadığı; aynı zamanda O'nun yardımıyla geliştiği ve nihayet 19. yüzyıldaki her edebî üründe Onun düşünceleri ve mensur yazılarının etkisinin görüldüğü inkâr edilemez bir gerçektir. O dönemde, nazımda gazel, üstün bir şiir sınıfı idi. Ahmed Hân'ın tenkîdî düşüncelerinin etkisiyle "Ancuman-i Pancâb"⁴⁴ kurulmuş (1868); modern nazım yazarlığı başlamış; şiirlerin mübalağa ve gül ile bülbül efsanesinden kurtarılması ve yararlı hale getirilmesine çalışılmıştır. Muhammad Husayn Azâd ve Altâf Husayn Hâlî, geleneksel gazeli bırakarak konulu nazımlar yazmaya ve edebiyatı ıslah etmeye çalışmışlardır.⁴⁵

Ahmed Hân, Urdu şiirine yeni bir ruh kazandırmış; onu ulusal ve ıslahî amaçlar için kullanmıştır. O, sanat için sanat taraftarı değildi. O, şiir vasıtasıyla ulusun düşüncelerinde değişiklik meydana getirmek istiyordu. Maulânâ Hali'nin doğal şiir ile ilgili söyledikleri⁴⁶ ve Urdu şiirini topluma tabi kılma düşüncesi, gerçekte Ahmed Hân'ın düşüncelerinin yankısıydı. Ahmed Hân, gazele karşı değildi. Ancak, O, millî dirilişin gereği olarak koleje gazelin girişini yasaklamıştı. Nitekim

⁴² Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.287-288

⁴³ Nizâmî, Halîk Ehmâd, 'Alîgarh kî 'İlmî Hidmât, Delhî, 1994, s.13-18

⁴⁴ Bu derneğin tam adı, Ancuman-i İşâ'at-i Matâlib-i Mufidah-yi Pancâb'dır. 1868'de kurulan derneğin asıl amacı, önceden tayin edilmemiş türde şiir meclisleri düzenlemek idi. Bu türden ilk şiir meclisi, 1874'te düzenlenmiş, bunda mısra tarzı yerine, bir ünvan verilmiş ve yeni şairler, ilk kez şiirlerini okumuşlardır. Husayn, Surayyâ, Sir Sayyid Ehmâd Hân aur Un kâ Ahd, Alîgarh, 1993, s.283

⁴⁵ Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.283; Ancam, Halîk, Şiblî kî 'İlmî-o-Adbî Hidmât, Ancuman-i Tarakkî-yi Urdu, New Delhî, 1996, s.200

⁴⁶ Hâlî, Altâf Husayn, Mukaddimah-yi Şi'r-o-Şâ'irî, Lâhor, 1984, s.112

Ahmed Hân, İngiliz hocalar vasıtasıyla öğrencileri doğal şiire meylettirmiş ve doğal şiir, daha sonra ulusal şiir için bir basamak olmuştur. Ahmed Hân'ın ulusal şiir tasavvuru, Hâlî, Nezîr Ahmed, Şiblî, Huşî Muhammed Nâzır, Zafer 'Alî Hân, Muhammed 'Alî gibi zatların ulusal şiirlerinin temel dinamiği olmuştur. Daha sonra işte bu ulusal şairlik, vatanın bağımsızlığını kendine hedef yapmıştır.⁴⁷

Ancak, Ahmed Hân'ın yaptığı en önemli iş Urdu Nesri'ni geliştirmek ve yaymak olmuştur. Ondan önce Urdu Nesri'nin bütün sermayesi, hikâye tarzında yazılmış edebî eserlerden oluşmaktaydı. Nesir olarak ilmî ve edebî konular çok az yazılmıştı. Bu dönemin sermayesi üç zümreye ayrılabilir:

- 1- Fort William Koleji'nin nesri
- 2- Galib'in mektuplarının nesri
- 3- Delhi Koleji'nin nesri

Fort William Koleji aracılığıyla yazılan nesirlerin temel maksadı, Urduca bilmeyen İngiliz idarecilere Urduca öğretmektir. Bunun için burada çeşitli ilimlerden tercüme veya diğer dillerin manzum destanlarından alınmış kitaplar yayımlanmıştır. Kolejde gerçekleştirilen edebî reformlar, dil ve üslup ile ilgili olup, konularla alâkası yoktu. Buradaki kalem ehli, zor üslûbdan kaçınarak sade ve anlaşılır bir dilde hikâyeler yazdılar. Gâlib, renkli ve süslü dil yerine, akıcı ve doğal ibareler kullanmış; kalbî ilhamlarını, zihnî düşüncelerini, kâinatın sırlarını, müşâhade ve tecrübelerini, doğru, gerçek, doğal ancak büyüleyici şekilde beyan etmiştir. Delhi Koleji'nin yazarları da, eserleriyle ilmî nesri geliştirmişlerdir. Özellikle, Râm Çandar'ın ülkenin islahı ve zamanın gereklerini göz önünde tutarak her türlü konuda yazdıkları, O'nun kişisel gazetesi "Favâ'id-un-Nâzirîn" ve "Muhibb-i Vatan"da yayımlanmıştır.

Ahmed Hân, Urdu Nesri'nin bu sınırlı sermayesinden faydalanmıştır. Bir reformcu olan Ahmed Hân, kendi düşüncelerini açıklamak için Urduca'nın yetersiz olduğunu görünce yeni bir tarz geliştirmiştir. Ahmed Hân, bu tarzda genellikle süslü ibarelere, edebî üslûba (kompozisyon) ve geleneksel yazı güzelliğine önem vermez; aksine, maksadını açık ve akıcı bir şekilde beyan etmeyi gerekli görürdü. Tehzîb-ul-Ahlâk vasıtasıyla mümkün olduğunca Urdu Dili ve Edebiyatı'nı geliştirmeye çalışan Ahmed Hân, kelimelerin uygun ve konuşma dilinin temiz olmasına çalışmış ve sadeliğe önem vermiştir.⁴⁸ Nitekim Tehzîb-ul-Ahlâk, Urduca'da gazeteciliğin temelini atmakla kalmamış; sonraki yüzyılda görülen faaliyetler de, bizzat Tehzîb-ul-Ahlâk sayesinde gerçekleşmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Nizâmî, Halîk Ehmâd, **a.g.e.**, s.14-16

⁴⁸ Husayn, Surayyâ, **a.g.e.**, s.284-285; **Tahzîb-ul-Ahlâk**, 1875, c.2, sayı:1, s.3

⁴⁹ Nizâmî, Halîk Ehmâd, **a.g.e.**, s.13

Ahmed Hân ve kendisinden sonra arkadaşlarının yazılarıyla insanlar, zihni özgürlüğe sahip olmuşlardır. Onlar, tarih, din, eğitim, bilim, cumhuriyet, fikir özgürlüğü, mülkî kanunlar, uluslararası durum ve düşünceler, dil ve edebiyat, meslek dalları, ziraat, ictimai ve iktisadî meseleler ve kadınların eğitimi gibi konularda görüş beyan etmişlerdir. Bütün bunlar, geniş bir kültür tasavvurunu yaygınlaştırırken, ilmî nesri de geliştirmiştir. Bu sebeple Aligarh Hareketi, ilimlerin ihyası devri ile adlandırılmıştır.⁵⁰

URDUCA-HİNTÇE ÇATIŞMASI⁵¹

Ahmet Han, İngiltere'ye gitmeden önce Birleşik Eyaletlerde Urduca'ya karşı muhalefet başlamış;⁵² Muhsin-ul-Mulk zamanında bu muhalefet daha da artmıştı.⁵³ 1867'de Hintçe'nin kuzey Hindûstân'daki hinduların dili olduğu hususuna vurgu azalmaya başlarken; devlet dairelerinde Urduca yerine Hindçe'nin kullanılması yolunda propaganda yapılmaya başlanmıştı.⁵⁴ Banâraslı hindu liderler, mümkün olabildiğince, resmî dairelerden Urduca ve Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Devnâgarî alfabesiyle yazılan⁵⁵ Hindçe'nin geçirilmesine çalışmışlardı (1867).⁵⁶ "Ahmet Han, Bâbû Şiv Parşâd⁵⁷ tarafından başlatılan bu hareketin hindu-müslüman ittifakına darbe vuracak bir tedbir olacağını ve bunda ısrar edilirse hindu ve müslümanların parçalanacaklarını söyler."⁵⁸ Ahmet Han'a göre,

⁵⁰ Husayn, Surayyâ, **a.g.e.**, s.296

⁵¹ Urduca ve Hindçe, aslı itibariyle aynı dildir. İkisi* arasında hiçbir fark yoktur. Fark, sâdece gelişme şeklindedir. Urduca, müslümanların himayesinde geliştiği için dile Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler çokça girmiştir. Bunun aksine Hindçe ise aslına yani Sanskritçe'ye geri dönmüştür.

⁵² Husayn, Surayyâ, **Sir Sayyid Ehmâd Hân aur Un kâ 'Ahd**, Aligarh, 1993, s.254

⁵³ Navvâb Muhsin-ul-Mulk, Urduca'yı korumak için kurulan Ancuman-i Tarakkî-yi Urdu'nun Lakhnau'daki oturumunda (1900) çok etkili bir konuşma yapmış; ancak, dönemin eyalet valisi ve Hindçe taraftarı Sir Anthony Mc Donald tarafından büyük tepki görmüştür. Muhsin-ul-Mulk, bunun üzerine dernekten ayrılmak zorunda kalmış ve dernek de bir süre çalışmalarına ara vermiştir. İkrâm, Şayh Muhammad, **a.g.e.**, s.115; Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, **Musalmânön kâ Rauşan Mustakbil**, Hammâd-ul-Kutbî, Lâhor, 1937, s.346-347; İkrâm, S. M., **Yâdgâr-i Şiblî**, İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1994, s.231-232

⁵⁴ Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.393

⁵⁵ Sanskritçe kelimelerle dolu Hindçe ilk kitap, katı bir hindu reformist ve Aryâ Samâc'ın kurucusu Diyânand Sarsotî'nin yazdığı "Satiyârath Parkâş" isimli kitaptır. Diyânand Sarsotî, Hindçe'nin bütün Hindûstân'ın hindu dili olduğu düşüncesine gerçeklik kazandırmaya çalışmıştır. Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.393

⁵⁶ Brelvî, Dr. 'Ebâdat-Mehmûd Sayyid Fayyâz, **Târîh-i Adbiyât-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Hind**, Pancâb University, Lâhor, 1972, c.9, s.11; Hâlî, **Hayât-i Câvid**, Tarakkî-yi Urdu Bureau, New Delhî, 1990, (3. baskı) s.140; **Aligarh Magazine**, s.29; Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, **a.g.e.**, s.344

⁵⁷ Kendisi de Urduca yazarlar arasında sayılan Bâbû Şiv Parşâd, Hindûstân'ın önceki İslâm Devleti ve onun mirasına olan öfkesini açıkça göstermekle kalmamış; Ahmet Han'ın kurmuş olduğu Scientific Society'deki hindu üyeleri, derneğin dilini Urduca yerine Hindçe yapmaları hususunda zorlamıştı. Dahası, Ahmet Han'ın bir İslâm üniversitesinin kurulması yolundaki önerisine en fazla muhalefet eden yine Hindçe taraftarları olmuştur. Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.394; Husayn, Surayyâ, **a.g.e.**, s.255

⁵⁸ **Hutût-i Sir Sayyid**, Mürettib: Sir Râs Mas'ûd, Badâyûn, 1924, s.88

Urduca, yüzyıllar boyu süren ortak gayretin neticesiydi. Eğer bu ortadan kaldırılsa bunun tarihi geriye döndürmekle eş anlamlı olacağını ve hindu-müslüman birliğinin en büyük göstergesinin yok olacağını söylüyordu.⁵⁹ Dahası, hükümet, Hindûstân'ın millî dilinin Urduca olduğunu ve buna dayanarak 1835'te resmî dairelerin ve mahkemelerin dilinin Urduca olduğunu kabul etmişti.⁶⁰

Hinduların muhalefeti üzerine, İngilizlerin bazı bölgelerde siyasetlerini değiştirdikleri 1870 yılının başlarında, müslümanların nazarında dil çatışması yeni ve tehlikeli bir yön almaya başlamıştı. İlk olarak Bihâr'daki mahkemelerde yazılı beyan için Urduca yerine Kethî alfabesiyle Bihârîce yürürlüğe konulmuş; daha sonra 1872-73'te, orta eyaletler ve Bengâl'de resmî dairelerin alt birimlerinde Urduca'nın yerini Hindçe almıştır. Bu tür değişiklikler için kuzeybatı eyaletinde de (sonraları birleşik eyaletler adıyla anılmıştır.) baskılar artmış; 1881'de Bengâl Hükümeti, Bihâr'da Hindçe'nin Devnâgarî alfabesiyle yazılması yolunda emir vermiştir.⁶¹

Sir Anthony Mc Donald, 1895'te kuzeybatı eyalet valisi olduğunda Hindçe taraftarlarının cesareti daha da artmıştı. Ahmet Han, 1898'de hinduların ısrarına muhalefet etmiş; Sir Anthony Mc Donald, resmî, hukukî ve ticarî dil olarak Urduca'yla birlikte Hindçe'yi yürürlüğe koyan kararı ancak 1900 yılında alabilmiştir. Müslümanların bu duruma itirazlarını da şiddetle bastırmıştır. Dahası, islâmî eğitim kurumları Aligarh⁶² ve Nedve'ye⁶³ karşı düşmanca bir tavır da sergilenmiştir. Bu durum, müslümanları manevî yönden etkilemekle kalmamış; aynı zamanda onların iktisadî ve kültürel çıkarlarına da zarar vermişti. Çünkü Urduca'ya karşı hinduların faaliyetleri, sadece hindu kültürünün ihyası anlamına gel-

⁵⁹ Husayn, Surayyâ, **a.g.e.**, s.256

⁶⁰ Hâlî, **a.g.e.**, s.144

⁶¹ Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.394-395; Hâlî, **a.g.e.**, s.141; Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmad, **a.g.e.**, s.343; İkrâm, Şayh Muhammad, **a.g.e.**, s.116; Brelvî, Dr. 'Ebâdat-Mehmûd Sayyid Fayyâz, Târîh-i Adbiyât..., c.9, s.11

⁶² Sir Anthony Mc Donald'ın Urduca ile birlikte Hindçe'nin de resmî yazışma dili olmasına yönelik 1900 yılında aldığı karara Muhsin-ul-Mulk de dahil müslümanların tepkisi onu daha da kızdırmıştır. Bu tepkilere katı bir şekilde karşılık veren S. A. Mc Donald, bununla da yetinmemiş; Ahmet Han'ın kurduğu Muslim Anglo-Oriental College'in mütevelli üyelerini tehdit ederek Muhsin-ul-Mulk'ün kolej sekreterliğinden ayrılmasına da sebep olmuştur. Ancak Muhsin-ul-Mulk, yapılan ısrarlar üzerine istifasını geri almıştır. İkrâm, Şayh Muhammad, **a.g.e.**, s.115

⁶³ Sir Anthony Mc Donald, Nedve'ye katı muhalefet etmiş; Nedve'yi siyâsî komplo aracı sayarak şüphe ile bakmaya başlamıştı. Neticede Nedve'nin önemli üyeleri, sadece buldukları eyaleti değil, Hindûstân'ı dahi terketmişlerdir. Munşî 'Athar Alî ve Şiblî, Haydarâbâd'a gitmiş; Sir Anthony Mc Donald'ın tayininden önce de geri dönmemişlerdir. Nedve'nin müdürü Sayyid Muhammad 'Alî, 1901'de Hicaz'a gitmiştir. Onun yerine ise Maulânâ 'Abd-ul-Hakk Hakkânî müdür olmuştur. Daha sonra bir yıl içerisinde o da istifa etmiştir. Bu dönemde Şiblî, Nedve'nin üyesi olarak görünüyordu. Nitekim Şiblî de, Hindûstân'ı terketmeyi düşünmüş; Azamgarh'tan Gâzîpûr'a, buradan Aligarh'a geçmiş; ancak, Nevvab Muhsin-ul-Mulk'ün telkiniyle Haydarâbâd'a gitmiştir. İkrâm, S. M., **a.g.e.**, s.227-228; Muhammad-ul-Hasnî, Sayyid, **Sîrat-i Maulânâ Muhammad 'Alî Mongîrî** (Bânî-yi Nadvat-ul-'Ulamâ), Maclis-i Naşriyât-i İslâm, Karâçî, 1963, s.258-259

miyordu. Aynı zamanda müslüman kavmin birliğine vurulmuş bir darbe niteliği de taşıyordu.⁶⁴ Sonuç olarak Urduca-Hindçe tartışmasıyla birleşik eyaletlerde her iki taraf arasına nifak tohumları ekilmiş oluyordu. Aryâ Samâc Hareketi'nin öncülerinden olan Bhîm Sîn Şarmâ, o kadar ileri gitmişti ki, bir makale yazarak bütün Arapça ve Farsça kelimelerin aslının Sanskritçe olduğunu ispatlamaya dahi çalışmıştı.⁶⁵ Bunun üzerine müslümanlar, Urduca'nın korunması için harekete geçtiler. Nitekim bu hususta All India Muslim Educational Conference'in 1903'te Delhi'deki özel oturumunda Ancuman-i Tarakkî-yi Urdû adıyla bir dernek kurulmuştur. Derneğin başkanı Prof. Arnold, ilk sekreteri Maulânâ Şiblî Nu'mânî, mutemedi ise Maulvî 'Abd-ul-Hakk olmuştur. Derneğin çalışmaları, Urduca'yı konuşma dilinden ilmî bir dil seviyesine çıkarmıştır. Şiblî, iki yıl zarfında bir çok kitap ve tercüme hazırlatmıştır.⁶⁶

Maulânâ Muhammad Habîb-ur-Rêhman Hân Şirvânî, Mv. Şiblî'nin hastalığı sebebiyle 1905'te sekreter olmuştur. Yıllık belli sayıda kitap, İngilizce'den tercüme ve müstakil tasnif edilerek bu dönemde yayımlanmıştır. Kurumun idaresini, 1910'da Maulvî 'Azîz Mirzâ, 1912'de ise Maulvî 'Abd-ul-Hakk üstlenmiştir. O, bu sürede Urduca-Hindçe meselesini hindu-müslim siyasî çatışmasından ayrı tutmaya çalışmıştır. Mv. Abd-ul-Hak'ın gayretleriyle bu dernek, 1920'de Ancuman-i Tarakkî-yi Urdû şeklini almış ve sermaye açısından da Conference'dan ayrılmıştır. Hindustan'ın çeşitli yerlerinde şubeleri açılmıştır.⁶⁷

Hindu-müslüman ayrılığı, 1937'ye kadar dil çatışmasından öte doğrudan siyasî alana kaymıştı. Bu mesele, çeşitli eyaletlerde National Congress'in bürolarının kurulmasıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Gândhî, hararetle hindu ve müslümanların Devnâgarî alfabesiyle Hindçe yazmalarını savunuyordu. Ona göre, bu alfabe Sanskritçe'den çıkan çeşitli eyalet dillerinin alfabesine yakındı. Gândhî, latin alfabesinin kullanılmasına da karşıydı. Maulânâ Muhammad Alî, müslümanların Farsça yerine Urduca'yı kullanmalarını Hind milliyetçiliği için büyük bir indirim saymaktaydı. Ona göre, müslümanlar, bundan daha fazla bir indirim yapamazlardı. Çünkü Arap alfabesi, İslâm âlemi ile irtibat kurmak için bir vasıta idi.⁶⁸

SON SÖZ

Sonuç olarak diyebiliriz ki Muhammed b. Kâsım ile başlayan İslâmî fetihler

⁶⁴ İkrâm, Şayh Muhammad, **a.g.e.**, s.116-117; Hâlî, **a.g.e.**, s.142; Brelvî, Dr. 'Ebâdat-Mehmûd Sayyid Fayyâz, *Târîh-i Adbiyât...*, c.9, s.17; Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, **a.g.e.**, s.344-345

⁶⁵ Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.394

⁶⁶ Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, **a.g.e.**, s.255; Husayn, Surayyâ, **a.g.e.**, s.353; Ancam, Halîk, **Şiblî kî İlmî-o-Adbî Hidmât, "Dânişvarî kî Rivâyat aur 'Allâmah Şiblî"**, Ancuman-i Tarakkî-yi Urdû, New Delhî, 1996, s.194, 305-306; İkrâm, S. M., **a.g.e.**, s.231-232

⁶⁷ Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, **a.g.e.**, s.256-257; Ancam, Halîk, **a.g.e.**, s.308-309

⁶⁸ Ahmed, Azîz, **a.g.e.**, s.395-396

(94/712), Mahmûd Ğaznevî ile devam etmiş (998-1030) ve son Hind-Türk Padişahı Bahâdur Şâh Zafer'e kadar (1030-1857) müslüman Türkler, Hind Yarımadası'nda hakimiyeti ellerinde tutmuşlardır.⁶⁹ Müslümanların yarımada-ya hakim oldukları bu uzun sürede ortaya çıkan kültürel ve siyasî durum, Urduca'nın oluşumu ve gelişiminde hayli etkili olmuştur. Özellikle Ğaznelilerin Sindh ve Multân'dan alarak Pencâb ve Delhî civarına 200 yıl bolunca hükmetmeleri; Alaaddin Hılcî'nin (1296-1316) Guçrât, Dakan ve Mâlvah'ı fethederek buralara Türkleri yerleştirmesi ve yaptığı idarî düzenlemeler neticesinde oluşan sistemi kendisinden sonra Muhammed b. Tuğluk'un (1325-1351) aynı şekilde devam ettirmesi, Urduca'nın etki alanını genişletmiş ve Urduca bu bölgelerde uluslararası bir dil niteliğiyle gelişmiştir. Dahası, Muhammed b. Tuğluk'un Delhî yerine Devletâbâd'ı başkent yapması⁷⁰ ve Delhî halkının tamamını buraya göç ettirmesi (1327) kuzeyin kültür ve dil etkilerini daha da hızlandırmıştır.

Müslümanlar, geçen 857 yıl zarfında yarımada'nın siyasî, iktisadî, ictimai, ilmî, edebî ve mimarî kısaca hayatın her alanında derin izler bırakmışlardır. Bu izleri, bugün de görmek mümkündür. Hind-Avrupa Dilleri içerisinde yer alan Urduca'da, genelde günlük konuşma dilinde, özelde ise edebiyat sahasında Türkçe'ya ait ortak bir çok kelime bulmak mümkündür.⁷¹

İşte, Türklerin bıraktığı bu derin izler neticesindedir ki Hind Yarımadası'ndaki müslümanlar, batılı kavimlerin (Portekizliler⁷² Fransızlar ve İngilizler⁷³) türlü

⁶⁹ Türklerin Hindûstân'a olan ilgileri Ğazneli Mahmud'la başlamamıştır. Aksine, İslâm'dan önce de Yuçi (Yueçi) Kabîlesi'nin bir kolu olan Kuşânlar, Hindûstân'a gelmiş ve burada güçlü bir devlet kurmuşlardır (M.Ö.40). Yine Türk kavminden olan Hunlar da, Gupt Hanedanı'nın son dönemlerinde (M.Ö.184) Hind Yarımadası'na gelmişler ve kuzey batı Hindûstân'da 100 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sâhibzâdah 'Abdu'r-Rasûl, **a.g.e.**, (1.kısım, Hindû Ahd) s.142-175-; Bayur, Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi**, (2. baskı, 1987) c.1, s.69 v.d.

⁷⁰ Delhî yerine Dakan'ın başkent yapılması, sonrasında Şâhî Hanedanlarının burada bağımsız devletler kurması Urduca'ya sarayın ve padişahın desteğini kazandırırken, onun büyük ölçüde saray dili olmasını da sağlamıştır. Kâdirî, Muhammad Ayyûb, **a.g.e.**, s.20

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Türkmen, Erkan, "**Urduca'da Türkçe Kelimeler**", Türk Dili, Mart 1985, Türk Dil Kurumu, Ankara, s.157-171

⁷² 1540'ta Hindûstân'ın meşhur limanlarına Portekizliler hakimlerdi. Doğu ülkelerinin ticareti ellerindeydi. Portekiz yerleşim birimleri sadece sahillerde değil, ülke içlerinde de bulunmaktaydı. Çünkü onlar, geçici olarak Hindûstân'la ilgilenmiyorlardı. Aksine, tacir, hükümdar ve misyoner olarak burarlarda yaşıyorlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda Portekizce, Hindûstân'ın büyük bir kısmının dili olmuştu. Hıristiyan papazlar, bu dille dinî tebliğ faaliyetinde bulunuyorlardı. Nitekim bu sebeple Portekizce, yerli dillere etkileme fırsatı bulmuştur. Bugün de Portekizce'ye ait kelimeler, asıl şekilleriyle olmasa da bozulmuş şekilleriyle Urduca ve Hindçe'de bulunmaktadır. Saksînah, Râm Bâbû, **a.g.e.**, s.29-30

⁷³ Nâdir Şâh (1737-1739) ve Ahmed Şâh Abdâlî (1748-1761), Hindûstân'a saldırdıkları dönemde İngilizler ve Fransızlar da, Hindûstân sahillerinde ticaretlerini hayli ilerletmişlerdi. Hindûstân'ın doğu sahillerinde Karnâtak Nevvabı, İngiliz ve Fransızlara karşı zayıf düşmüştü. II. Şâh Alem, 23 Ekim 1764'te İngilizlere yenilmiş; Bengâl, Bihâr ve Orisa'nın idarî işlerini İngilizlere teslim etmek kaydıyla kendisine maaş bağlanmıştı. Kısacası, Hind Yarımadası 18. yüzyılda kargaşa ve başı boşluk içindeydi. Merkezî hükümet (Delhî) zayıflamış; eyaletlerdeki hükümdarlar bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. İngilizler, İşte bu kargaşa ortamından faydalanarak eyaletlerdeki müslüman hükümdarları (Sirâc-ud-

türlü hileleriyle siyâsî iktidarlarını kaybettikleri 19. yüzyıl ve sonrasında dahi Anadolu'daki bağımsız tek Türk yurdu (Osmanlı), halifesi ve onun müslüman tebasına dâima sevgi ile bağlı kalmışlardır.⁷⁴ Bu sevginin doğal bir tezahürü olarak edebî ve tarihî kitaplarda hilafetin Türklere geçişinden alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen Türk padişahlar ve İslâm âlemi için yaptıkları, övgü dolu sözlerle anlatıla gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmed, Azîz, Barr-i Sağir min İslâmî Kalğır, (İngilizcesi: İslamic Culture. Urduca'ya tercüme eden: Camîl Câlbî), İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1990
- 'Akîl, Mu'înu'd-Dîn, Musalmânön kî Cidd-o-Cahd-i Azâdî, Maktabah-yi Ta'mir-i İnsâniyyat, Lâhor, 1981
- Aligarh Magazine (Aligarh Özel Sayısı, 1953-55) Nigran: Siddîkî, Raşîd Ehmâd; Manager: 'Alvî, Sayyid Zâhir-ud-Dîn, 'Alîgarh, ts.
- Ancam, Halîk, Şiblî kî İlmî-o-Adbî Hidmât, "Dânişvarî kî Rivâyat aur 'Allâmah Şiblî", Ancuman-i Tarakkî-yi Urdû, New Delhî, 1996

kendisine maaş bağlanmıştı. Kısacası, Hind Yarımadası 18. yüzyılda kargaşa ve başı boşluk içindeydi. Merkezî hükümet (Delhî) zayıflamış; eyaletlerdeki hükümdarlar bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. İngilizler, İşte bu kargaşa ortamından faydalanarak eyaletlerdeki müslüman hükümdarları (Sirâc-ud-Devle, Haydar Alî, Tipu Sultan) peyderpey yenilgiye uğratmış ve 19. yüzyılın başlarına kadar Hindûstân'ın büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bulgur, Durmuş, **1850-1900 Yılları Arası Hint Yarımadası'ndaki İslâmî Fikir Akımları**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü., S.B.E., D.D.E.(Urdu Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, 1999, s.8-65

⁷⁴ Hind Yarımadası'ndaki müslümanlar, İngiliz sömürgesinden kurtulmak için bazı hareketler başlatmışlardır. Bunlardan biri de Tehrîk-i Hilâfat (Hilafet Hareketi, 1919-1920) adıyla bilinen harekettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Hind Yarımadası müslümanlarında büyük bir kaygı ve heyecan yaratmıştı. Emperyalist güçlerin bağımsız tek İslâm ülkesine yönelik saldırıları, Hindûstân müslümanlarının duygularını öylesine galeyana getirmişti ki bu heyecan, Hind Yarımadası'nda ortaya çıkan hiç bir harekette görülmemişti. Bu dönemde Hilafet Hareketi'ni düzenli olarak yürütmek için bir Hilafet Meclisi de oluşturulmuştu. Bu Mecliste: Maulânâ Zafar 'Alî Hân, Maulânâ 'Abdu'l-Bârî Firangî Mahalî, Maulânâ Ebu'l-Kalâm Azâd, Hakîm Acmal Hân, Dr. Muhtar Ehmâd Ansârî, Hasrat Mohânî, Sayyid Sulaymân Nadvî, Maulânâ 'Abdu'l-Mâcid Badâyûnî aktif olarak çalışmışlar ve müslümanlara siyasî bir bilinç kazandırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. 'Akîl, Mu'înu'd-Dîn, **Musalmânön kî Cidd-o-Cahd-i Azâdî**, Lahor, 1981, s.99-101; Farîdâbâdî, Sayyid Hâşmî, **Târîh-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Bhârat**, Karâçî, 1988, c.2, s.547 v.d.; Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, **a.g.e.**, s.405 v.d.; Özcan, Azmi, **Pan İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1992, s.213-261

- Arşad, 'Abd-ur-Raşîd, Bîs Bare Musalmân, Maktabah-yi Raşîdiyyah, Lâhor, 1996
- Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, (2. baskı, 1987) c.1
- Brelvî, Dr. 'Ebâdat-Mehmûd Sayyid Fayyâz, Târîh-i Adbiyât-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Hind, Pancâb University, Lâhor, 1972, c.9
- Bulgur, Durmuş, 1850-1900 Yılları Arası Hint Yarımadası'ndaki İslâmî Fikir Akımları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, S.B.E., D.D.E.(Urdu Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, 1999
- Câlbî, Camîl, Târîh-i Adab-i Urdû, Maclis-i Tarakkî-yi Adab, Lâhor, 1987, c.1
- Camîl, Hâvir, Adab, Kalçır aur Masâil, (Camîl Câlbî ke Çhappan Tankîdî-o-Fikrî Mazâmîm) Karâçî, 1986,
- Çerâğ, Muhammad 'Alî, Târîh-i Pâkistân, Sang-i Mîl Publications, Lâhor, 1986
- Fârânî, Salîm, Urdû Zabân aur Us kî Ta'îm, Lâhor, 1953
- Farîdâbâdî, Sayyid Hâşmî, Târîh-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Bhârat, Ancuman-i Tarakkî-yi Urdu, Karâçî, 1987, c.1
- Farîdâbâdî, Sayyid Hâşmî, Târîh-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Bhârat, Ancuman-i Tarakkî-yi Urdu, Karâçî, 1988, c.2
- Hâlî, Hayât-i Câvid, Tarakkî-yi Urdu Bureau, New Delhî, 1990, (3. baskı)
- Hâlî, Altâf Husayn, Mukaddimah-yî Şi'r-o-Şâ'irî, Lâhor, 1984
- Husayn, Surayyâ, Sir Sayyid Ehmâd Hân aur Un kâ 'Ahd, Educational Book House, Alîgarh, 1993
- Hutût-i Sir Sayyid, Mürettib: Sir Râs Mas'ûd, Badâyûn, 1924
- İkrâm, S. M., Yâdgâr-i Şiblî, İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1994
- İkrâm, Şayh Muhammad, Mauc-i Kausar, İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1990 (16. baskı)
- Kâdirî, Muhammad Ayyûb, Urdu Nasir ke İrtikâ min 'Ulamâ kâ Hissah, İdârah-yi Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1988
- Manglaurî, Sayyid Tufayl Ehmâd, Musalmânân kâ Rauşan Mustakbil, Hammâd-ul-Kutbî, Lâhor, 1937
- Muhammad-ul-Hasnî, Sayyid, Sîrat-i Maulânâ Muhammad 'Alî Mongîrî (Bânî-yi Nadvat-ul-'Ulamâ), Maclis-i Naşriyât-i İslâm, Karâçî, 1963
- Nadvî, Maulvî Muhammad İshâk Calîs, Târîh-i Nadvat-ul-'Ulamâ, Daftar-i Nizâmat-i Nadvat-ul-'Ulamâ, Lakhnau, 1983, c.1
- Nadvî, S. Sulaymân, 'Arab-o-Hind ke Taallukât, Urdu, Academy Sindh, Karâçî, 1987
- Nizâmî, Halîk Ehmâd, 'Alîgarh kî 'İlmî Hidmât, Delhî, 1994
- Özcan, Azmi, Pan İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1992
- Sâhibzâdah 'Abdu'r-Rasûl, Târîh-i Pâk-o-Hind, Lâhor, 1964, (1. kısım, Hindû Ahd)
- Saksînah, Râm Bâbû, Târîh-i Adab-i Urdu, Karâçî, 1929
- Şâh Cihânpûrî, Abû Salmân, "Dâr-ul-'Ulûm Devband, Yâdgâr-i Azmat-i Aslâf", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, Târîh-i Dâr-ul-'Ulûm Devband, Karâçî, 1976-78)

-Tahzîb-ul-Ahlâk, 1875, c.2, sayı:1

-Tarîh, Rûbînah, Multân kî Adabî-o-Tahzîbî Zindigî min Sûfiyâ-yi İkrâm kâ Hissah, Multân, 1989

-Türkmen, Erkan, "The Turkish Elements in Urdu" Osmanlı Araştırmaları VI, İstanbul, 1986

-Türkmen, Erkan, "Lafz-i Urdu ka Matlab aur Târîhî Pasmanzar", Ahbâr-i Urdu, Muktadirah-yi Kaumî Zabân, İslâmâbâd/Pâkistân, Temmuz,1987, c.4, sayı,7

-Türkmen, Erkan, "Urduca'da Türkçe Kelimeler", Türk Dili, Mart 1985, Türk Dil Kurumu, Ankara